

Fél évszázad rostájából

ok nagy élményem volt immár hosszúnak mondható életemben, köztük is a legnagyobb 1956, közelebbről maga a forradalom. Nyomja a lelkiismeretem, hogy írói életművem ezt csak nagy áttételekben tükrözi. S ezen már alig változtathatok, mert ahogy telnek az évek, ritkulnak, elmosódnak az emlékek is.

Nagyon erősen éreztem pedig ezekben a hetekben, hogy *minden napunk történelem*, megőrzésre, átörökítésre méltó.

SZOLGÁLAT EGY HATALMI KÖZPONTBAN

Több hatalmi központja volt 1956 őszén az országnak, köztük az Írószövetséget az erkölcsi erők központjának nevezhetném.

Csak jellemzésül: Nagy Imre hozzánk küldte a vejét, Jánosi Ferencet („Zugászt”, a sárospataki Kisinternátus egykori teológus felügyelőjét), hozzám össze a Corvin közti Pongráczokkal, a kormány tárgyalni óhajt a tűzszünetről. De jött bujkáló ávosok küldötte is: Münnich Ferencsel keresték a kapcsolatot. November 4-e után jött Dudásné: mégis, mit lehet ebben a helyzetben tenni? Jött Pongrácz Gergely, valamelyik testvérével, s évtizedek múlva is emlegette: nem tanács volt az, amit kapott, inkább követelés: azonnal meneküljenek, míg lehetőség van rá.

Afféle *exterritoriális* közeg volt az Írószövetség, „területen kívüli” minőségben és állapotban, ahol kezet nyújtanak egymásnak az egymásra lövöldözők is.

Elbizonytalanodó emlékezetem szerint vagy megközelítette a százat, vagy meg is haladta azoknak a jegyzőkönyveknek a száma, amelyeket november–decemberben vetünk fel olyan szemtanúktól, akik az Írószövetségen kívül valószínűleg sehol másutt, senki másra nem bízták volna kockázatos – az idő tájt életveszélyes – vallomásukat.

Forgalmas fővárosi utcán, tereken leállt a szovjet katonai teherkocsi, kiugráltak belőle a géppisztolyosok, s az utcai járókelők közül a fiatalabb férfiakat összeterelték, felparancsolták az autóra, s elvitték valahova őket. Hol történt, mikor történt, hozzávetőleg hány személyt vittek el...? (A szemtanú nem minden esetben adta meg a nevét, de a jegyzőkönyveket névtelenül is felvettük.)

Négy példányban készültek a jegyzőkönyvek. Egy példányt a szovjet főparancsnokságnak küldtem el, egyet az ENSZ címére (felkínálkozó indiai közvetítéssel, de arról nem volt módomban meggyőződni, megkapja-e a címzett). Egy az Írószövetség irattárába került, egyet pedig – nem egészen illetéktelenül – magamnak foglaltam le, szépen gyarapodó gyűjteményembe.

Gyönyörű kollekción állt össze, röplapok, falragaszok, kiáltványok, hirdetések, jegyzőkönyvek ezerszám, naponta több tucattal gyarapították a titkárságot reggeltől

késő estig előzőnlő látogatók. A konyhai szennyesládába, a szennyes alá gyömöszöltük be a gyűjteményt tartalmazó s hétről hétre továbbdagadó jókora batyut. Érintetlen maradt, amikor december tizedikére virradó éjjel rám törte az ajtót és elcipelte a Fő utcára szakasznyi géppisztolyos, szovjet katona.

A feleségem tartott attól, hogy a letartóztatást majd házkutatás követi, s a gyűjtemény batyuját N. L.-re – jóismerősünk, barátunk őrizetére – bízta. Halálra rémült N. L. felesége, s elégette az egész – ma már biztos, hogy pótolhatatlan – gyűjteményt.

Az Írószövetség feloszlata után természetesen eltűntek az irattárból a jegyzőkönyv másolatok. Hogy az ENSZ-be eljutottak-e egyáltalán, s hogy az oroszok megőrizték-e – nem tudhatom.

(Az összefogdosott – többnyire fiatal – férfiakat kiszállították a Szovjetunióba, többfelé dobáltak ki üzeneteket a vonatból. Alig hiszem, hogy a deportáltak és a később visszatérők létszámáról találhatóak valahol hiteles adatok.)

Október utolsó napján egyetemisták jöttek: indítsunk gyűjtést az elesettek hozzátartozóinak a megsegítésére. Mondván: ezt a gyűjtést csak az Írószövetség vállalhatja, lévén az egyetlen olyan szervezet az országban, amelynek a kellő hitele megvan hozzá.

Öt lőszeres ládát kértem a katonaságtól – emlékezetem szerint 60 x 60 x 60-as ládák voltak –, segítettek a fiatalok a ládák fölé kiszégezendő plakátok festésében, amelyek adakozásra hívtak fel az elesettek hozzátartozói részére. Mindegyikre ráragasztottunk egy igazi százforintost is.

A Nyugatihoz, a Keletihez, a Nemzeti Színház elé, az Astoria sarkára, és Budán – ha jól emlékszem – a Móricz-körtérre raktuk ki a ládákat, november 2-án, pénteken délelőtt.

Két telefonra emlékszem. Az egyik délután – már nem tudom melyik helyszínről – érkezett: tele a láda! A másik egy ingerült leckéztetés az Astoriától: ne gyalázzuk azzal a forradalmat, hogy fegyveres örököt állítunk a láda mellé!

Én szaladtam el az Astoriához. Valóban közre fogta a ládát két géppisztolyos felkelő, nem rendelésre, csak magánszorgalomból.

Menjetez innen, fiúk, ilyesmire ma nincs semmi szükség – mondtam a fegyvereseknek

– Ha valaki ehhez a pénzhez hozzá mer nyúl, laposra verik.

Szombaton is kiraktuk a ládákat rövid időre. Emlékezetem szerint 290 ezer forintot dobáltak össze a járőkelők, nagy pénz volt ez akkor.

A LEFEJEZÉS ÍGÉZETE

Helyet kell szorítanom valaminek, amiről bizonyára kevés szó esik a megemlékezések mai tengerárjában.

A vakhitre épített kommunizmust, a Földre álmódott mennyországot alapjaiban rendítette meg a Huszadik Kongresszus. Rákosi nyomban felfogta, milyen veszedelmek szabadulhatnak a beszentelt párdiktatúrára.

– Mi ezen már túlvagyunk – mondogatta eleinte, de látnia kellett, hogy a korlátozások dacára begyűrűzik Magyarországra is a kritikai szellem, felhangosodnak a taggyűlések, s egyre másra a felelősséget, sőt a felelősségre vonást emlegetik.

Eközben Moszkva döntött: feláldozza a tisztulás oltárán Rákosit, s Gerő Ernőt veszi elő a talonból. Gyorsan terjedt és felborzolta a kedélyeket a „négy százados lista” híre, s hogy Rákosi már nem tudta a tervet végrehajtani: az állambiztonság által nyilván tartottak, megfigyelték közül a 400 legveszedelmesebbnek ítélt személy került a listára. Egyetlen éjszaka lefoghatták volna őket, lefejezve s elnémítva ezáltal a számon kérő mozgolódásokat a párton kívül is, de a pártnak legkivált.

Megkönnyebbülhettek a „tűz csiholói”, a „négy százados listán” szereplőkön messze túl, s ebben a megkönnyebbülésben mintha visszhangot vert volna Gerő Ernő neve is.

Lekerült tehát a napirendről a „négy százados lista”, de sokunkban hamar feltámadt a gyanú, hogy a „lefejezés”, a „nyúlkiugratás”, a provokáció sokszor kipróbált fegyveréről nem mondott le a sarokba szorult párt hatalom.

Október 23-án a tervezett felvonulást letiltotta Piros László belügyminiszter. Az Írószövetség küldöttsége a Politikai Bizottságnál igyekezett elérni, hogy oldják fel a tilalmat, de a kérést határozottan visszautasították.

Dél volt, pontosan 12 óra.

Az emeletről jövet amikor leért a földszintre a küldöttség, utánuk sietett Orbán László és visszahívta őket. Közölték velük, hogy közben új döntés született: a belügyminiszter visszavonja a tilalmat, a felvonulás engedélyezve.

Mi történhetett ez alatt a pár perc alatt? Ki tromfolta le ellenkező döntésével az ország és a párt legfelsőbb szervét, a Politikai Bizottságot?

Talán két nap múlva az Írószövetség napi forgalmában egy Csapról érkező vasutas elmondta: 23-án, pontosan déli 12 órakor szovjet tankok léptek be a határon, és megszámlálhatatlan mennyiségben áradtak befelé.

Lehetséges, ezek a tankok érkeztek meg másnap hajnalban a Nagykörútra?

A New York házban háltam 24-ére virradó éjjel, a Művelt Nép szerkesztőségében többekkel együtt, összetolt székeken. Hajnalban a rádió Gerő Ernő átkait dörögte a csöcselékre, majd kijárási tilalmat hirdetett. Az ablakon át a világosodó Nagykörútra láttunk: utcaszélességben áramlott a tömeg, a kijárási tilalmat betartották a villamosok, gyalogosan igyekezett munkahelyére a nép.

Egyszerre csak felkavarodott a sokadalom, kiáltoztak, mutogattak a Nyugati felé. Csákányok kerültek elő valahonnan, kezdték felszedni az utcaköveket, hordták össze – mi lesz ez? Barikád?

Máris ott dübörögtek a páncél szörnyetegek, könnyedén taposták szét a kezdetleges barikádokat, majd leálltak, s ágyújukkal lövöldözni kezdtek a levegőbe.

Sosem felejttem el azt a pillanatot.

Megmozdult az utca népe, de nem menekült, nem szaladt szét a kapuk alá. A tankokat rohamozták meg, kapaszkodtak rájuk mindenfelől, oroszul, magyarul kiabáltak be a réseken, ketten-hárman lovagoltak már az ágyúcsöveken is.

Tovább indultak a tankok a Nemzeti Színház felé, hátukon a civilekkel. Egy férfi csákányát az üzemanyagtartályba vágta, sugárban ömlött belőle a benzin. Páncélcocsi vonultak a tankok után, röpködtek a kockakövek.

Nekiestem a telefonnak, felhívtam a pártközpontot, sürgősen kértem a Politikai Bizottságtól valakit. Csudálatos módon kapcsolták Kiss Károlyt.

– Világbotrány! Ebből világbotrány lesz, mit csinálnak! – ordítottam összeviszsa, mi történik az utcán, de a hűvös, rideg kaderszöveg, a „meg fogjuk mutatni” elhallgattatott. Ezek nagyon is jól tudják, mi történik az utcán, nyilván erre vártak egész éjszaka.

Dél tájban, hazafelé menet kongott a körút. Két sor állt a Nemzetinél kiterített Sztálin szobor mellett, minthogy két hosszú nyelvű kalapács volt üzemben. Kivert magának mindenki egy darabkát a szoborból, s adta tovább a kalapácsot.

Az EMKE sarkánál felborult szovjet páncélcocsi. Mellette, kiterítve az aszfalton szovjet egyenruhás halottak

Arra, hogy október 23-a előzményeiben, történetében jelen voltak bolsevik szándékok és módszerek, számomra meggyőző bizonyítékát adta évtizedek múlva régi-régi jó ismerősöm, a tiszalúci Hegedűs János levele.

Feleségével, három kicsi lányával Budapesten a Csengery utcában lakott. Fürdőszobájuk ablakából rálátott az ÁVH főhadiszállásának, az Andrassy út 60. épületének hátsó felére. Látta, amikor az ÁVH legénysége rendőr uniformisba öltözött át. Gondosan lecserélve sárga cipőjét is.

Közvetlen szomszédságukban az ÁVH garázsa volt, benzinkúttal. Ámulva nézte a kiszolgálást: az egyik sorban ávosok sorakoztak, tankolni a kocsikkal, a másikban felkelők üvegekkel, s az ávos őrmester gumicsővel adagolta az üvegekbe a benzint.

A ruszkiak később úgy védekeztek – írja –, hogy ládadeszkákkal teleaggatták a tankokat, hogy akadályozzák a benzingőz beszívását.

Külön figyelmet érdemel levelének az a részlete, amelyben egy október 23-ai élményéről ír.

Este hat óra tájban ért haza, teljesen besötétedett már. Elhatározta, hogy telefonál a feleségének, ügyeletes, később szabadul.

„Lementem a szomszédos Eötvös József utcára, ahol két utcai telefon is van, a Magyar Ifjúság útja felé. Soba nem felejttem el, olyan meglepetés ért. Nyitni akarom a telefonfülke ajtaját, nehezen ment, végül sikerült. Félre kellett ugranom, mert a géppisztolyokból rakott torony kidőlt. Nagy nehezen visszaraktam a fegyvereket, telefonálni viszont nem tudtam. Átmentem az utca másik oldalán lévő fülkéhez. Itt már ki sem nyitottam az ajtaját, láttam, tele van fegyverekkel. De hogy kerültek ide ezek a fegyverek? Legfeljebb kétszáz méterre az Andrassy út 60-tól?”

Használható fegyverek voltak egyáltalán? S ha netán használhatók, lőszer nélkül mit kezdené bárki is velük?

A feltételezett provokáció több változatát hallottam október 23-a legendáriumában.

Ez mindegyiken túlsesz. ❖